

Войтенко Ю.М.

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

«ШОКОВА ТЕРАПІЯ» У КРАЇНАХ БАЛТІЇ ПІСЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ НИМИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА РЕЗУЛЬТАТИ

У даній статті здійснено спробу розглянути ситуацію у якій опинились країни Балтії після розпаду Радянського Союзу, а також ситуацію в економіці та житті населення цих країн. Дана стаття відображає ситуацію у якій мала діяти влада кожної з країн Балтії, а також які реформи були запроваджені для стабілізації ситуації в економічній сфері цих держав. Зазначено, що у перші роки відновлення незалежності влада цих країн взяла курс на перехід з планової економіки, яка використовувалась радянською владою у цих країн біля 50 років, до ринкової моделі з вільними цінами та приватною власністю, зокрема і на підприємства які раніше були у розпорядженні держави. Бажання змінити існуючий лад на демократичний, політична еліта намагалася вийти на оптимальні шляхи, особливо у економічній сфері, що мало як позитивні, так і негативні наслідки. Зокрема, останні й стали для суспільства своєрідною «шоковою терапією», адже у даних країнах під час проведення економічних реформ їхніми урядами спостерігалися: падіння ВВП, купівельної спроможності населенням, інфляція, банкрутство ряду підприємств, безробіття тощо. Проте, за декілька років цей «шок» минув і країни почали розвиватися і наздоганяти втрачене і показувати приклад для інших пострадянських країн успішної трансформації у транзитний період. Такі успішні зразки моделей через «шокову терапію» до успішних економічних та політичних маркерів розвитку можуть лягти в основу порівняльної історії та політології з метою часткового перенесення їх на інші пострадянські країни, котрі не змогли трансформуватися у повній мірі і стати на ринкові та демократичні рейки. Більше того, країни Балтії, завдяки успішному реформуванню своєї економіки та інших сфер суспільного життя у вигляді «шокової терапії», змогли досягти рівня розвинених європейських країн, що дозволило їм стати повноправними членами ЄС та НАТО у недалекому майбутньому. Це є свідченням того, що радикальні та швидкі реформи у вигляді «шокової терапії», з перших років відновлення незалежності, виправдали себе.

Ключові слова: «шокова терапія», підприємства, криза, безробіття, країни Балтії.

Постановка проблеми. Країни Балтії, вийшовши зі складу Радянського Союзу, відновили свою незалежність на початку 90-х рр. XX ст. і почали розбудовувати свої суверенні держави. Хоч кожна пішла своїм шляхом у методиці реалізації власного суверенітету, проте, стратегічно ці країни мали один напрям – побудова демократичного режиму та ринкової економіки. Так, реалізація цього напрямку залежала від багатьох факторів, зокрема і вміння нової політичної еліти проводити ряд необхідних та швидких реформ у соціально-економічній сфері держави. Ряд змін, які запроваджували нові уряди молодих суверенних держав призводили не лише до позитивних наслідків, а й до негативних (інфляції, безробіття, банкрутства, корупції тощо). Це все впливало на пересічних мешканців даних країн (Латвії, Литви та Естонії) через падіння їх купівельної спроможності та низького рівня життя. Такі швидкі та радикальні реформи є «шоковою терапією», яка має у недалекому майбутньому позитивні

наслідки, як для суспільства, так і для економіки у вигляді росту головних макроекономічних показників. Тому, країни які на початку своєї незалежності використали цей складний і непопулярний для виборців метод («шокової терапії») значно швидше розвинули свої економіки і наздогнали втрачене, ніж ті країни, котрі цього не зробили на зорі своєї незалежності.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз варіантів запровадження методів «шокової терапії» у країнах Балтії, котрі першими вийшли з Радянського Союзу і своїм не простим прикладом показали який шлях є найбільш ефективним у транзитний до ринкової економіки період з усіма його особливостями та результатами.

Виклад основного матеріалу. Під «шоковою терапією» варто розуміти комплекс реформування економіки у перехідний від планової до ринкової економіки період, який ознаменується радикальними змінами у торгово-грошових відносинах, відкриття вільного ринку, вільного

ціноутворення на товари та послуги, переорієнтацією ринків і товарів з одного напрямку на багато різних, в наслідок чого суспільство (як споживачі, так і виробники) тимчасово відчуває занепад, кризу, котра змінюється стагнацією, а пізніше зростом всіх макроекономічних показників. Така «терапія» як правило відбувається у транзитний період з авторитарного режиму, зокрема у пострадянських країнах, які взяли курс на ринкову економіку та демократичний лад.

Проте, варто зазначити, що різке та докорінне реформування економіки у вигляді «шокової терапії» відбувається не у всіх перехідних країнах, а лише у тих, де еліта використовує такі методи і засоби задля якнайшвидшого переходу до вільного ринку, намагаючись врахувати «побічні ефекти» (наслідки для населення) таких радикальних дій. Зазвичай, такі реформи є досить непопулярними для їх організаторів з політичної точки зору, оскільки вони призводять до великий відсотку невдоволених ними громадян, що відображається на рейтингах тих чи інших політичних сил та їх лідерів. Але, як показує історична практика, що у перехідних до демократії країнах східної Європи відбувається «обнулення» старої системи і згодом починається справжній ріст усіх економічних показників в умовах ринкової економіки. Чим раніше країна використовує такий радикальний і непопулярний у перший час для громадян, спосіб реформування економіки у вигляді «шокової терапії», тим швидше країна стане на стартові позиції і почне свій економічний розвиток.

Країни Балтії вибрали для реформування своєї економіки хоч і поступовий, проте радикальний шлях у вигляді м'якого варіанту «шокової терапії».

Так, у Латвії ця модель передбачала швидкий та одночасний перехід до ринкової економіки при паралельному формуванні адміністративної та правової основи. На відміну від поступового переходу до ринку, який обумовлюється вже існуючою новою адміністративною та законодавчою базою, Латвія обрала більш швидку та радикальну модель «шокової терапії».

Латвія надавала перевагу неоліберальній моделі розвитку економіки, популярність якої знайшла своє відображення у сусідніх скандинавських країнах. Дана модель передбачала проведення грошової та податкової реформи, наявність бюджетної дисципліни, лібералізація зовнішньої торгівлі та фінансів, приватизація державних підприємств тощо. Проте, просте запозичення готової моделі не дає можливості її ефективної реалізації, особливо у пострадянській країні, котра

понад 50 років знаходилась під окупацією з плановою економікою та недемократичним режимом.

1991 року латвійський уряд, після проголошення відновленої незалежності, відмінив державне регулювання цін на товари та послуги, що є однією з ознак переходу до ринку у перехідний період. Наступного року було тимчасово введено грошову одиницю – латвійський рубль, котрий був замінений 1993 року на нову постійно діючу національну валюту – лат у співвідношенні до попередньої 1:200 [4]. Досить важливим кроком у цій грошовій реформі стало те, що курс лату поєднали з т.зв. «валютним кошиком SDR» – розрахунковій одиниці МВФ. Ця реформа сприяла досягнати відносно швидко макроекономічній стабільності, згідно якої стабілізувався валютний курс та зменшилась інфляція.

Одним з складних наслідків для економіки та населення Латвії стала банківська криза. Масове банкрутство банків, котрі намагалися втриматись в економіці країни та заохочували вкладників здійснити депозити під високі відсотки, проте в умовах високого рівня інфляції та відсутності коштів значної частини населення, не врятувало багатьох з них. Найбільш складний період у цій сфері настав 1995 року, коли було закрито ряд комерційних банків, зокрема і відомий банк «Балтія». З часом закриття банків призвело до наведення більшого порядку в банківській сфері в умовах ринку і ті, котрі змогли втриматись у цей кризовий період змогли збільшити свій актив.

Перехід до ринкової економіки у Латвії обумовив значний ріст цін на сировину та енергоносії, а також зміни ринків сировини та збуту.

Одночасно з цими змінами в економіці Латвії, відбувалась також зміна форм власності, особливо внаслідок процесу приватизації як малих, так і середніх підприємств. Так. У Латвії на першому етапі було запроваджено ваучерну приватизацію державних підприємств (тобто, продаж їх населенню за надані урядом ваучери), а на другому етапі уряд дозволив продавати їх аутсайдерам (тобто, іноземцям).

Також, у перші роки реформ доходи населення значно відставали від росту цін, особливо це стосується працівників бюджетної сфери, пенсіонерів тощо. Окрім того, висока інфляція значно впливала на купівельну можливість пересічного мешканця країни. Так, інфляція у 1991 р. – 272%, 1992 – 1051%, 1993 – 209%, 1994 – 119% [2, с. 452]. Поступове реформування ряду галузей господарства і ринок суттєво зменшили показник інфляції, котрий на початок 2000-х рр. склав вже біля 3%.

Запроваджуючи ряд реформ в економіці у перші роки незалежності, сприяло росту ВВП. Так, починаючи з 1996 року темпи приросту ВВП склали до 6% за рік, а частка ВВП на душу населення зросла з 1142 лата 1996 р., до 2525 лата 2003 р. [6]. Окрім того, уряд спромігся стабілізувати та покращити ситуацію з бюджетним дефіцитом та зовнішнім державним боргом.

При цьому, у Латвії як і у інших пострадянських країнах, особливо у східній Європі, виникло ряд проблем пов'язаних з реалізацією деяких реформ, що і було наслідком т.зв. «шокової терапії». До них відносяться: нездатність поєднувати лібералізацію економіки з введенням відповідних законодавчих норм та інститутів; одночасно вирішувати всі пов'язані з процесами перехідного періоду процесами питаннями тощо. Це сприяло появі такого явища як корупція, основу для якої створювало відсутність ряду законів та інститутів і дублювання функцій тих, що вже створені.

Ці та інші «побічні ефекти» продукують ще інші, зокрема у соціальній сфері. Так, це сприяє росту безробіття серед населення, яка у період з 1996 по 2002 рр. становила біля 8%, яка навіть під час покращення макроекономічних показників залишається на такому ж рівні. Особливо відчутною є диспропорція між столицею та іншими регіонами. При цьому всьому, загальний рівень доходів населення з 1996 року піднявся, також відбулося збільшення пенсії для пенсіонерів. Підняття макроекономічних показників сприяє збільшенню народжуваності, збільшенню шлюбів, зменшенню смертності населення та злочинності.

Економічна криза 1998 року хоч і завдала збитків по підприємствам харчової промисловості, проте сприяла переорієнтації латвійських товарів з російського на ринки ЄС. Так, 2001 р. 61% латвійських товарів припадав на експорт до ринку ЄС і 53% було у структурі імпорту з цих країн у товарообігу Латвії [2, с. 454].

В цілому, хоч для економіки та населення Латвії запроваджені урядом реформи на початку 90-х рр. і мали ознаки «шокової терапії», проте ця країна відносно швидко стала на рейки ринкової економіки, що сприяло розвитку її ВВП та інших макроекономічних показників та політичному поступу у бік демократії.

Ще однією з країн Балтії, котра бажала швидких та якісних змін у транзитний період та доклала до цього свої сили була Литва.

Внаслідок розпаду СРСР, нова суверенна Латвія, як і інші пострадянські країни втратила як ринки збуту своїх товарів, так і сировину для дер-

жавних підприємств які їх виготовляли. Це спричинило закриття, банкрутство цих підприємств, що потягнуло за собою безробіття, інфляцію, падіння ВВП та інші негаразди. Так, ВВП країни у 1993 році становив лише 40% від ВВП 1988 р., проте вже 1995 року економіки країни почала видужувати і почався ріст [3, с. 381].

1993 року Литва вводить власну національну грошову одиницю – літ, яку почали використовувати під час товарно-грошових зв'язків з березня 1994 р. та прирівняли курс до долара США у співвідношенні 4:1.

Економічна криза 1998 року сприяла переорієнтації ринків збуту товарів з СНД на ринки ЄС. Так, цього року експорт литовських товарів до країн СНД становив 36% від валового експорту, то 1999 року цей експорт становив лише 18% від усіх товарів, з них на росію припадало лише біля 7%, проте імпорт товарів складав біля 20% [3, с. 382].

Головними союзниками у товарообігу з Литвою стали Німеччина та Польща, котрі змогли відшукати сприятливі ринки для своїх товарів один у одного.

Окрім того, у Литві в перші роки відновленої незалежності почалася банківська криза, яка досягла свого піку наприкінці 1995 року, внаслідок падіння на ринку двох великих банків. Так, це спричинило значні збитки у державному бюджеті країни, оскільки це вплинуло на майже 70% суб'єктів господарювання, а також була підірвана довіра до банківської системи країни всередині і ззовні [3, с. 385]. Проте, така ситуація мала й позитивні результати: ті банки, що залишились на ринку зміцнились і були більш обережні, маючи таку прецедентну кризу в минулому, над ними здійснювався значний моніторинг.

У сільськогосподарстві протягом 1991–1992 рр. фактично було ліквідовано всі колгоспи, так хоч у перші роки незалежності була повернена земля попереднім власникам, проте не було ні вмінь, ні коштів для розвитку фермерства на селі, яке почало виникати згодом (після 1993–1994 рр.).

Для цього періоду властивим є пошук нового власника на колишніх державних підприємствах. Тому, країни Балтії у перші роки відновленої незалежності почали процес приватизації малих, середніх та великих підприємств, адже вони залишились без головного свого власника – держави, котра в нових ринкових реаліях не мала далі наміру здійснювати їх менеджмент та шукати ринки збуту товарів та надходження сировини.

Окрім того, для ефективного ведення управління на приватизованих підприємствах необхідні

фахівці та недорогі енергоресурси. Якщо нові власники, особливо іноземні (наприклад у Естонії) ще намагалися використати свій досвід у підприємстві зі своєї країни (Фінляндії, Швеції тощо), то проблема здороження енергоносіїв, котрі переважно були з росії, створила відчутні для них проблеми у перші роки. Перехід на ринкові ціни енергоносіїв (передусім на нафту і газ) та переорієнтація ринків у перші роки призвело до падіння економіки, що й було ознакою «шокової терапії».

Проте, уряд здійснював реформи, розуміючи історичну значимість даного періоду. Так, у перші ж роки країни Балтії змогли реалізувати швидку дерегуляцію економіки та лібералізацію цін у торгівлі, що спонукало до підприємницької ініціативи на себе ряду господарників, котрі змогли приватизували деякі колишні державні підприємства та розвивати їх, навіть у таких складних умовах. Цьому також сприяла нова законодавча база, котра була створена владою за відносно короткий період в нових, ринкових умовах.

Досить вагомим фактором успішності змін вцілому у країнах Балтії, було успішне виконанням з боку населення розпоряджень та інших актів з боку влади. Цей фактор був одним з тих, що спонукав потенційних іноземних інвесторів вкладати кошти у ці країни. Окрім того, політична стабільність та економічні реформи у країнах Балтії поступово приваблювали інвесторів у ці молоді пострадянські демократії. Запровадження невисоких податків, розвиненість транспортної інфраструктури, відносно дешева робоча сила, вигідне географічне положення стали запорукою таким інвестиціям. Найбільшими інвесторами стали Швеція, Німеччина, США та Фінляндія.

Окремо варто відмітити детінізацію економіки у країнах Балтії. Розуміючи, що виплата зарплати у «конвертах» призводить до проблем з отриманням кредитів та дефіциту бюджету, нові підприємці у перші ж роки відмовились від такої практики на користь держави.

На середніх та великих підприємствах, котрі залишилися у власності держави (таких у 1996 р. в Естонії було лише 4%, а у Литві аж 25%) [4] відбувалася заміна менеджменту з комуністичним минулим на нових, котрі могли працювати в ринкових реаліях. Те саме стосується і держслужбовців на різних рівнях, яких зачепила люстрація.

У цей період практично у всіх країнах Балтії відбулася міграція, адже кордони стали відкритими, тому багато фахівців з різних галузей їхали на Захід з метою більшого заробітку. Це спону-

вало залучати робочу силу зі Сходу, куди охоче їхати на роботу різні фахівці (особливо, різноробочі робітники). Щодо працевлаштування молоді, то брак досвіду не сприяв широкому її залученню у різні сфери, де був брак, особливо кваліфікованої робочої сили. Проте, у тих сферах де праця не вимагала значного досвіду та фаху, молодь могла знайти собі певний підробіток.

У перші роки практично у всіх трьох країнах Балтії у перші роки незалежності спостерігалось скорочення виробництва промислових товарів, галопуюча інфляція, економічна нестабільність, бюджетний дефіцит тощо.

Наприклад, на початку 90-х рр. XX ст. у Естонії було падіння ВВП на 40%, а промислового виробництва на майже 60% [6]. Враховуючи відсутність власного видобутку енергоносіїв, Естонія мусила якомога швидше та радикальніше реформувати власну економіку та поставити її на ринкові рейки, навіть швидше за своїх «Балтійських сестер» (Литви та Латвії). Ряд реформ (приватизація підприємств, грошова, банківська тощо реформи) сприяли у подальшому успішній інтеграції цих країн до ЄС та НАТО.

Варто зазначити те, що Естонія, на відміну від своїх південних сусідів (Латвії та Литви, котрі зробили акцент на ваучерній приватизації всередині країни), провела політику приватизації державних підприємств, шляхом продажу їх активів іноземним інвесторам, переважно з сусідніх країн, таких як Швеція, Фінляндія, Німеччина тощо, розміщуючи оголошення про продаж у відповідних бюлетенях даних країн. Така політика виявилась досить успішною і Естонія у частині таких інвестицій на початку 90-х рр. зайняла третю позицію в Європі (після Чехії та Угорщини).

Окрім того, Естонія провела ліберальну торгову політику, зокрема – вільну торгівлю товарами, на кшталт тих, які були проведені у Сінгапурі та Гонконзі. При цьому, така політика сприяла розвитку конкуренції, внаслідок якої значна частина підприємців збанкрутувала, проте інші змогли пристосуватися до нових ринкових умов і розвинути свій бізнес.

Іншим позитивним аспектом у естонському транзиті було запровадження у 1994 р. щодо зняття усіх обмежень на конвертацію власної валюти котра здійснювалася згідно обмінного курсу котрий був на ринку. Така політика сприяла тому, що нововведена валюта естонська крона фактично уникнула знецінення (девальвації), що значно пом'якшило той «шок», котрий відбувся у транзитний від плану до ринку період.

Окремо варто зауважити на ситуацію з товарообігом, зокрема у Естонії. Враховуючи те, що дана країна не мала значних природних ресурсів, які б можна було експортувати та зовнішні ринки, особливо у перехідний період, а альтернативних власних товарів для продажу за кордон у нових умовах ще не було, то це спричинило перекося у торговому балансу, адже імпорт значно перевищив експорт. Так, наприклад, експорт товарів з Естонії у 1998 р. становив 2,9 млн.дол., то імпорт – 4,3 млн дол., а у 2000 р. – 4,1 млн дол. та 5,5 млн дол. відповідно [4].

Проте, швидкій трансформації естонського ринку також сприяла активність іноземних інвестицій, котрі підтримували появу нових технологій у різних галузях господарства. Це створювало нові робочі місця, виплату зарплат працівникам, наповнення бюджетів, отримання досвіду роботи у відповідних галузях тощо. Так, уряд сприяв тому, щоб нові технології були залучені фактично у всі сфери, зокрема було запроваджено електронне урядування та широка діджиталізація (цифровізація). Великі колись черги біля кабінетів розгалуженого бюрократичного апарату змінилися цифровим підписом, електронною ідентифікацією особи тощо, тобто на сьогодні он-лайн послуги в Естонії складають 99% [4].

Також одним з завдань для уряду Естонії у 1991–1992 рр. стало зупинення та зменшення гіперінфляції, яку відчули на собі все населення країни. Влада провівши ряд реформ в економічній та фінансовій сфері змогла зменшити інфляційні показники до 12% у 1993 році і пізніше вивести її на середній для європейських країн рівень [4].

Висновки. Таким чином, країни Балтії та їх населення відчули на собі період транзиту від планової до ринкової економіки та спромоглися у відносно короткі строки (до шести років) пере-

лаштуватись на нові капіталістичні рейки. Весь цей період запровадження нових реформ у різних галузях (починаючи від приватизації підприємств, землі, житла до «держави у смартфоні») не міг не відобразитись на житті людей, котрий визначають як «шокова терапія». Так, у країнах Балтії це не була класична «шокова терапія», на кшталт польського варіанту (комплекс економічних реформ здійснених політиком та економістом Лешеком Бальцеровичем), проте, суспільство відчувало на собі своєрідний «відкат» та кризу у зв'язку з переходом від плану до ринку, що і було таким собі «шоком». Кожна з країн Балтії намагалася по своєму здійснити цей перехід найменш болісно для населення своєї відновленої держави, але еліта ще не у повній мірі розуміла наслідків своїх дій, проте бажання відійти від окупаційної радянської планової системи було великим. Влада розуміла те, що радянська система після окупації країн Балтії влітку 1940 р. фактично знищила їх усталений та напрацьований за понад 20 років незалежності спосіб життя з наявною приватною власністю та невтручанням влади у суспільні відносини між громадянами, тому, існувала історична пам'ять про те, як жили їх мешканці у доокупаційний період. Це все давало наснаги якомога швидше відродити ці порядки у нових умовах.

Тому, не зважаючи на високі показники інфляції у країнах Балтії, низьку купівельну спроможність у населення, велике безробіття, банківські кризи, банкрутства підприємств, значну міграцію тощо, що були ознаками «шокової терапії» для населення у перші роки відновлення незалежності цими країнами, їх уряди успішно справились з цією економічною «турбулентністю» та змогли вийти з цього «піке», а згодом – підняти макроекономічні показники до рівня розвинутих країн Європи, що дозволило їм стати повноцінними членами ЄС та НАТО.

Список літератури:

1. Гайтан В. В. Структурна модернізація економічного та соціального потенціалу пострадянського простору. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 54. С. 137–146.
2. Історія Латвії ХХ ст. / Блейере Д. та ін. Рига: «Юмава», 2005. 500 с.
3. Історія Литви кожному / Бумблаускас А., Ейдинтас А., Кулакаускас А., Тамошайтис М. Київ: «Балтія-Друк», 2018. 423 с.
4. Ліберальні реформи: з чого складається «економічне диво»: Грузії, Словаччини. Естонії, Великої Британії та Польщі. URL: <https://mind.ua/publications/20209677-liberalni-reformi-z-chogo-skladaetsya-ekonomichne-divo-gruziyi-slovachchini-estoniyi-velikoyi-britan>
5. Онацький М.Ю. Соціально-економічні перетворення в Естонії у пострадянський період: досвід модернізаційних змін. *Бізнесінформ*. 2020. № 12. С. 72–81.
6. Рівень ВВП на душу населення (Україна, Латвія, Литва, Естонія). Світовий банк: URL: <https://data.worldbank.org/country/ukraine?locale=uk>
7. Ткачук А. Латвія: довга дорога реформи / робочі записки. Київ, 2015. 54 с.

Voitenko Yu.M. “SHOCK THERAPY” IN THE BALTIC COUNTRIES AFTER THEIR RECOVERY OF INDEPENDENCE: FEATURES AND RESULTS

This article attempts to consider the situation in which the Baltic countries found themselves after the collapse of the Soviet Union, as well as the situation in the economy and life of the population of these countries. This article reflects the situation in which the authorities of each of the Baltic states had to act, as well as what reforms were introduced to stabilize the situation in the economic sphere of these states. It is noted that in the first years of the restoration of independence, the authorities of these countries took a course to transition from a planned economy, which was used by the Soviet authorities in these countries for about 50 years, to a market model with free prices and private property, in particular, for enterprises that were previously at the disposal of the state. Wanting to change the existing system to a democratic one, the political elite tried to find the optimal path, especially in the economic sphere, which had both positive and negative consequences. In particular, the latter became a kind of “shock therapy” for society, because in these countries, during the implementation of economic reforms by their governments, the following were observed: a drop in GDP, purchasing power of the population, inflation, bankruptcy of a number of enterprises, unemployment, etc. However, in a few years this “shock” passed and the countries began to develop and catch up and set an example for other post-Soviet countries of successful transformation in the transit period. Such successful examples of models through “shock therapy” to successful economic and political markers of development can form the basis of comparative history and political science with the aim of partially transferring them to other post-Soviet countries that were unable to fully transform and get on the market and democratic rails. Moreover, the Baltic countries, thanks to the successful reformation of their economy and other spheres of public life in the form of “shock therapy”, were able to reach the level of developed European countries, which allowed them to become full members of the EU and NATO in the near future. This is evidence that radical and quick reforms in the form of “shock therapy” from the first years of independence have justified themselves.

Key words: “shock therapy”, enterprises, crisis, unemployment, Baltic countries.